

**Protestan Evanjeliklerin Amerika-İsrail İlişkilerindeki Rolü Üzerine
Teolojik, Politik ve Tarihsel Deęerlendirme**

*Analysis of Protestant Evangelicals' Contributions to American-Israeli Relations
from a Theological, Political, and Historical Perspective*

Özlem TOPCAN

Öęr. Üyesi Dr., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk-İslam Düşünce Tarihi
Anabilim Dalı/ Lecturer Dr., Akdeniz University Faculty of Letters Department of Turk-
Islam Intellectual History, ozlemtopcan@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6575-4864>, <https://ror.org/01m59r132>

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliř Tarihi – Date Received	25 Eylül / September 2022
Kabul Tarihi – Date Accepted	26 Aralık / December 2022
Yayın Tarihi – Date Published	30 Aralık / December 2022

Atıf / Cite as: Topcan, Ö. (2022). Protestan evanjeliklerin Amerika-İsrail ilişkilerindeki rolü üzerine teolojik, politik ve tarihsel değerlendirme. *Turkish Academic Research Review*, 7 (4), 905-936.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal iğermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Yayıncı / Published: Published by Mehmet şAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Özlem Topcan

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırma, 2219/2 Yurtdışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı kapsamında TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir.

Etik Bildirim/Complaints: turkisharr@gmail.com

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Protestan Evanjeliklerin Amerika-İsrail İlişkilerindeki Rolü Üzerine Teolojik, Politik ve Tarihsel Deęerlendirme¹

Özlem TOPCAN

Öz

Hıristiyanlığın ilk dönem köklerini ve doğrudan kutsal kitap metinlerini esas alan Protestan Evanjelik kiliselerinin köktenci ve muhafazakâr dünya görüşleri, Hıristiyan Siyonizm anlayışının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. ABD'nin İsrail'e yönelik politikalarında belirleyici bir rol oynayan Hıristiyan Protestan Evanjelik lobiler ve Yahudi lobileri 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarında ABD'de yükselişe geçen antisemitizm akımının kırılması için Nazi Almanya'sının 2. Dünya Savaşı sırasında Avrupa'da Yahudilere uyguladığı soykırımları lanetleyen propagandaları etkili bir şekilde kullanmışlardır. Yapılan bu propagandalar Ortadoğu coğrafyasında İsrail Devleti'nin kuruluşuna dayanak sağlamıştır. Teolojik kökleri kutsal kitap metinlerine dayanan "Siyonizm" ifadesi süreç içerisinde siyasi bir ideoloji/hareket haline gelmiştir. "Siyon" kelimesi, Kutsal Kitap'ta 163 kez (Eski Ahit'te 156 ve Yeni Ahit'te 7 kez) kullanılmıştır. Yahudilerin anavatanları olan İsrail topraklarında devlet kurması ve gelişip ilerlemesi amacıyla İsrail'e destek toplamak için dünya genelinde yürütülen faaliyetler "Siyonizm" şemsiyesi altında toplanmaktadır. İsrail ile ABD arasındaki güçlü bağın en önemli nedeni de "Hıristiyan Siyonizm" anlayışıdır. ABD'nin dış politikalarında dost müttefik bir ülke olduğu düşüncesiyle İsrail'e koşulsuz şekilde verilen desteklerde, her ne kadar jeopolitik ve stratejik anlamda ulusal çıkarlar gözetiliyor olsa da, Mesih'in dönüşünden önceki "binyıl öncesi gündem" (Premillennial Dispensational) teolojisine inanan Amerikan Evanjeliklerin dini kehanetlere olan bağlılıkları bu desteklerin altında yatan diğer bir etkidir. Hıristiyan Protestan Evanjelizmin gelecek görüşünün bir parçası olan "Premillennial Dispensational" teolojisinde "*Tanrı'nın vaat edilen toprakları Yahudilere, O'nun seçilmiş halkına verdiği*" inancı bulunmaktadır. Bu inancı sadakatle takip eden Hıristiyan Protestan Evanjelikler, gerçekleştirdikleri lobi faaliyetleriyle ABD'nin politik yaşamında aktif ve belirleyici bir konum işgal etmektedirler. Türkiye ve ABD arasındaki uluslararası ilişkilerde hatta Türkiye-İsrail ilişkilerinde Protestan Evanjeliklerin tutumlarının ne denli belirleyici olduğu hususunun çalışmada ortaya koyulmasının önem arz ettiği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyonizm, Hıristiyan Siyonizm, Protestan Evanjelikler, Amerika, İsrail.

Analysis of Protestant Evangelicals' Contributions to American-Israeli Relations from a Theological, Political, and Historical Perspective

Abstract

Fundamental and conservative worldviews of the Protestant Evangelical churches, based on the early roots of Christianity, paved the way for the emergence of the

¹ Bu araştırma, 2219/2 Yurtdışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı kapsamında TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir.

Christian Zionist understanding. Protestant Evangelical and Jewish lobbies, which played a decisive role in shaping US policies towards Israel, effectively used propaganda condemning the holocaust committed against Jews by Nazi Germany in Europe during World War II in order to break the rising tendency of antisemitism in the United States. Because of these propaganda campaigns, the State of Israel was founded in the Middle East. The term "Zionism," which has its theological foundations in the texts of the holy books, has in the process evolved into a political ideology or movement. In the Bible, the term "Zion" appears 163 times (156 times in the Old Testament and 7 times in the New Testament). Activities carried out all around the globe are included under the term "Zionism" in order to support Israel for the Jews to build a state in their homeland. The Christian perspective of Zionism is the primary factor influencing Israel and the United States' close relationship. Unconditional support was given to Israel with the thought that it is a friendly ally country in the foreign policies of the US. Another reason for this support, despite the fact that national interests are pursued geopolitically and strategically, is the devotion of American Evangelicals to religious prophecies and their belief in Premillennial Dispensational theology before Christ's return. According to this theology, which is a component of Protestant Evangelicals' outlook, God handed the promised territory to the Jews, to His chosen people. Protestant Evangelicals, who faithfully follow this belief, occupy an active role in the political life of the USA with their lobbying activities. It is important to reveal in the study how determinative the attitudes of Protestant Evangelicals are in the international relations between Turkey and the USA and even in the relations between Turkey and Israel.

Keywords: Zionism, Christian Zionism, Protestant Evangelicals, America, Israel.

Structured Abstract

In order to understand the closeness and depth of the American-Israeli relations, it is important to identify Protestant Evangelicals, who play an active role in the national and international policies of the USA, and to understand their future visions. While evaluating these relations, also it should be taken into account that Protestant Evangelical Christianity is not a uniform. Although they have common features, they consist of numerous denominations and thousands of independent churches. The National Association of Evangelicals, founded in 1942, claims to represent 40 communities and more than 45,000 churches. At the beginning of the twentieth century, the debates of Protestant Evangelicals around "modernism and fundamentalism" in the ranks of Protestantism shaped the "conservative-liberal" divide among Protestants. While Liberal Protestants regard themselves as descendants of the Enlightenment and progressive political philosophy, conservative Evangelicals, who opposed liberal theology and modern secular cultural values and traditions in the churches, have stated that worldviews based on Christian presuppositions originating from the scriptures and worldviews based on atheist-naturalist assumptions were incompatible. In the course of history, fundamentalism and conservative evangelism have become almost synonymous. Most evangelicals throughout the twentieth century have adopted conservative social and political worldviews and their relationship to society and politics has reshaped American culture. This situation play an important role in evangelical attitudes toward the Jews. Conservative Protestant Evangelicals have shown greater interest and support to the Jews.

One of the issues that dominates global public opinion is the Israel-Palestine conflict. Knowing the historical and theological foundations of the relationships between the Christian and Jewish communities, as well as the breaking points and changes in those relationships over time, is necessary to comprehend the justifications for the US's unconditional support for this issue. This research examines the relationship between Protestant Evangelicals and Jewish people in United States in terms of history, theology and politics. It mainly considers understanding the question why Evangelicals support Jews. Attitudes of Protestant Evangelicals towards Jews, the emergence of Christian Zionism and the effects of Protestant Evangelicals on USA and Israel relations are explained by using the descriptive method of the history of religions by scanning national and international literature.

The genocide of European Jews during World War II between 1933 and 1945 marked the turning point of religious and sociocultural antisemitism in America. Particularly American Protestants started to re-evaluate their theological presumptions concerning Judaism in response to the killing of Jews in Christian Europe. Understanding Christian Zionism, which is the idea that Jews should be allowed to return to their ancestral country, is the main factor in the close relationship between Israel and the USA. Christian Zionist leaders and groups have always supported the US's anti-Palestinian foreign policy in the area with fervour. On the other hand, mainstream or liberal Protestant organizations have previously criticized these unbalanced US policies in the Middle East. Protestantism's theological and political divisions lead to social polarization on a national scale and a worldview crisis among Americans regarding global foreign policy challenges. However, it becomes clear that conservative worldviews have taken centre stage in USA foreign affairs when we consider where the Israel-Palestine problem has.

The intense influence of the Protestant conservative Evangelicals on the foreign policy of the United States shows the importance of the "religion" factor in international relations. Their theological motivations to support Israel based on their messianic expectations of the Second Coming of Jesus Christ. Due to their literal reading of Bible, Palestinian permanently belongs to Israel and Jews are God's chosen people. The Premillennial Dispensational Theology anticipates that the Second Coming's events would occur soon. The conflict, especially in the Middle East, is based on the belief that it is a possible sign of Armageddon and the imminent return of Christ. For this reason, it is considered that those who follow in such religious prophecies rather than the interests of the country shape the US foreign policy towards the Israel-Palestine issue within a divine plan. Due to this pro-Israel attitude, it is understood that the global policy of the United States of America has become a part of the Protestant conservative Evangelical vision of the future.

The support given by Christian Zionists to Israel for the return of the Jewish people to Palestine in order to fulfil the prophecy regarding the return of the Messiah in the End of Times has dragged the Middle East into an extremely destructive swamp. The developments in the Middle East naturally concern Turkey closely. If the USA and the state of Israel continue to follow the vision of the future in the context of the religious ideology of fundamental Protestant Evangelicalism, it seems likely that Israel will claim rights in the eastern and south-eastern regions of Turkey with the belief of the "promised land". For, the statement is included in Genesis 15:18-21: "On that day the Lord made a covenant with Abram, saying, "To your offspring I give this land, from the river of Egypt to the great river, the river Euphrates, the land of the Kenites, the Kenizzites, the Kadmonites, the Hittites, the Perizzites, the Rephaim, the Amorites, the Canaanites, the Girgashites and the Jebusites."

It is thought that Christian Evangelicals' ignorance of the human tragedy experienced by Palestinians actually contradicts the Christian belief of "the love and brotherhood of the Messiah", and that moving away from justice is a wrong attitude in terms of religion and humanity. Considering that religion and politics are complementary and follower of each other in world political history, it is evaluated that the activities of American Protestant conservative Evangelicals and the theo-political concepts they developed will increasingly continue in international relations and academia in the upcoming period.

Amerika-İsrail ilişkilerinin yakınlığını ve derinliğini anlayabilmek ABD'nin ulusal ve uluslararası politikalarında oldukça etkin rol oynayan Hristiyan Protestan Evanjelikleri tanımak ve gelecek vizyonlarını anlamaktan geçmektedir. Bağımsız araştırma kuruluşu olan Kamu Dini Araştırma Enstitüsü'nün (Public Religion Research Institute) 2020 analizlerine göre, Hristiyanlar, %70 oranla ABD nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaya devam etmektedir. Yaklaşık dört Amerikalıdan biri (%23) herhangi dine bağlı değilken %5'i diğer dinlere (Yahudi, Müslüman, Budist, Hindu) mensuptur (Public Religion Research Institute, 2020). Hristiyan Protestan Evanjelik hareket ve İsrail ilişkilerini değerlendirirken Evanjelik Hristiyanlığın bir bütün ve tek tip olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Protestan Evanjelik Hristiyanlık aralarında benzer özellikleri olsa da binlerce bağımsız kiliseden oluşmaktadır. Aynı coğrafi alanlar içinde bile bölgesel ve ulusal farklılıklara, etnik bölünmelere sahiptirler (Ariel, 2013, p. 4). 1942'de kurulan, Ulusal Evanjelikler Birliği (National Association of Evangelicals), 40 topluluk ve 45.000'den fazla kiliseyi temsil ettiğini iddia etmektedir. Evanjelikler "Kutsal Kitabı doğrudan temel alan ve Mesih'i Kurtarıcı ve Rab olarak kabul eden inananlar" olarak tanımlanmaktadır (NAE: National Association of Evangelicals, 2022).

Evanjelizm hareketi; Anabaptistler (Methodist, Baptist, Presbiteryen, Pentekostal, Mennonitler ve Mesih Kiliseleri), Luteryen İtirafçıları ve ilaveten farklı geleneklere mensup siyahi kiliselerden oluşmaktadır. Evanjelizmin temel dini değerleri ve kuralları geçmişten bugüne sabit kalmış, toplum ve siyasetle ilişki biçimleri Amerikan kültürünü yeniden şekillendirmiştir (Marsden, 1991: 2,5). Etnik köken, mezhep, cinsiyet ve sosyal sınıf bariyerlerini aşan özellikleri nedeniyle Amerika'nın "halk dini" olarak da adlandırılmaya başlanmıştır (Hamilton, 2016: 20). İngiltere'den doğup Anglo-Amerikan coğrafyasında gelişen Evanjelizmin bugün Amerika'nın kültürel, dini ve sosyal yaşamını şekillendirdiği, politikalarına yön verdiği görülmektedir (Güngör, 2011: 198).

II. Dünya savaşından sonra Evanjelizmin ağırlıklı olarak teolojik yönelimi Kalvinizm eksenli olmuştur (Olson, 2016: 96). Kiliselerdeki liberal teoloji ve modern seküler kültürel değerlere ve geleneklere karşı çıkan Evanjelicler, kutsal metin kaynaklı Hıristiyan ön kabullerine dayanan dünya görüşleri ile ateist-natüralist varsayımlara dayanan dünya görüşlerinin bağdaşamayacağını ifade etmişlerdir. Özellikle, Protestan Evanjelic dünya görüşü düşünürleri, çatışan dünya görüşleri konusunda nasıl bir mücadelede verilmesi noktasında kitlelere ilham kaynağı olmuşlardır. Modern seküler dünyanın kapsayıcı ilkeleri karşısında “dünya görüşü” kavramını yeniden ele alıp dini mecrada tanımlamış, “ışığın ve karanlığın güçleri” arasında bir savaş paradigmasına dönüştürmüşlerdir (Marsden, 1991: 108).

Yirminci yüzyılın başlarında Amerika'da, Evanjeliclerin Protestanlık saflarında “modernizm ve köktencilik” etrafında yaptıkları tartışmalar, Protestanlar arasında yaşanan “Muhafazakâr-Liberal” bölünmesini şekillendirmiştir. Evanjelicler, “imanın temellerini korumak gerektiği” noktasında ısrar etmiştir. “Yeniden doğmadıkça hiç kimse Tanrı'nın krallığına giremez” anlayışıyla Hıristiyanlığa mistik muhafazakâr bir bakış açısı getirmişlerdir. Tarihsel süreç içerisinde köktencilik ve Muhafazakâr Evanjelizm neredeyse eş anlamlı hale gelmiştir. Bu nedenle, Muhafazakâr Evanjelic terimini, Mesih'in gelişiyile birlikte yaşanacak bin yıllık barış ve huzur öncesi döneme atıfta bulunan ve “bin yıl öncesi gündem” olarak ifade edilen “Premillennial Dispensational” teolojisini benimseyen köktenci Protestanları tanımlamak için de kullanılmaktadır.

Protestanlar arasındaki bu ayrışmada, Yahudilere yönelik tutumlar önemli rol oynamaktadır. Muhafazakâr Protestan Evanjelicler Yahudilere daha fazla ilgi göstermekte ve Filistin meselesinde desteklemektedirler. Dispensasyonalist düşünceden kaynaklı olarak Muhafazakâr Protestan Evanjelicler İsrail devleti'nin mevcudiyetini Mesih'in gelişiyile ilgili kehanetin gerçekleşmesinin öncül bir unsuru olarak görmektedirler (Güngör, 2011: 28-29).

Liberal Protestanlar ise, Yahudiler ve Evanjelicler arasında gelişen ittifaklara geçmişte ilk etapta itiraz etmişlerdir. Liberal Protestanlar, kendilerini aydınlanma ve ilerici siyasi düşüncenin çocukları olarak görmeleri nedeniyle muhafazakârlardan farklı dünya görüşlerine sahiptirler. Liberal düşünürler genellikle, İbranice kutsal kitap anlatılarının geçerliliğini reddetmektedirler. Bu noktada, Yahudilerin Batı toplumlarına entegrasyonu konusundaki muhafazakârlardan ayrılmaktadırlar (Ariel,

2013: 31–32). Liberal Protestan Hıristiyan teologlar Yahudiler için ifade edilen “seçilmiş ırk”, “vaat edilmiş topraklar” öğretilerine mesafeli yaklaşmışlar ve eleştirmişlerdir. Hıristiyanlık açısından bu doktrinleri “zayıflık ve sapma” olarak görmüşler, “heretik” ilan etmişlerdir (Şahin, 2019: 1324-1325). Başkan Woodrow Wilson ve ABD Kongresi 1917’de Balfour Deklarasyonu’nu desteklediğinde, ana akım liberal Protestanlar Filistin’de bir Yahudi devleti kurulması fikrini reddetmişlerdir. İngiliz General Allenby’nin Kudüs’ü Türklerin elinden aldığına ve kutsal bölgeleri bir kez daha Hıristiyanların kontrolüne verdiğiğine sevinen Liberal Protestanların birçoğu, Yahudilerin Amerika Birleşik Devletleri’nde kendilerine sunulan tüm ekonomik ve eğitim fırsatlarına rağmen İsrail’e göç etme taleplerini ve niyetlerini hoş karşılamamıştır (Carenen, 2012: 8).

Öte yandan, “Siyonizm” kapsamında Yahudiler ve Amerikan Muhafazakâr Protestan Evanjelikler bugün tabiri caizse birebir aynı noktada buluşmaktadırlar. Hıristiyan-Yahudi ilişkilerinde “Kardeşlik” başat politik ve kültürel paradigma haline gelmiştir (Hummel, 2019: 3). Amerika Birleşik Devletleri’nde İsrail yanlısı en büyük örgüt olan İsrail İçin Hıristiyanlar Birliği (Christians United for Israel) kurucusu rahip John Hagee tarafından 2007’de AIPAC-Amerikan İsrail Halkla İlişkiler Komitesi Zirvesi’nde, Hıristiyanların İsrail’i neden desteklemesi gerektiği hususunda teolojik temellere, siyasi ve tarihsel gerekçelere dayanan bir konuşma yapılmıştır. Hagee bu konuşmasında; *“Bir sınır çizilmesi gerekiyorsa, bu sınır hem Hıristiyanları hem de Yahudileri kapsar; biz biriz; bölünmeyiz; Tevrat ile birbirimize bağlıyız; Hıristiyanlığın kökleri Yahudi’dir. Biz manevi kardeşiz ve ortak noktalarımız, yıllar içinde bizi birbirimizden ayırmasına izin verdiğimiz gerekçelerden çok daha büyüktür”* ifadelerinde bulunmuştur (Hagee, 2007).

Bu çalışmada, ulusal ve uluslararası literatür taraması yapılarak Protestan Evanjeliklerin Yahudilere yönelik tutumları, “Hıristiyan Siyonizm”in ortaya çıkışı ve tarihsel süreci, Muhafazakar Protestan Evanjeliklerin ABD-İsrail ilişkilerine etkileri Dinler Tarihi’nin betimleyici metodu kullanılarak anlatılmıştır. Hıristiyan Siyonistler olan Muhafazakâr Protestan Evanjeliklerin, ABD-İsrail ilişkilerine müdahalesinde kullandıkları gerekçelerin teolojik altyapısı ortaya konmuştur. Çalışmanın amacı, ABD’nin, İsrail’e verdiği koşulsuz desteğin nedenlerine, İsrail’in kuruluş sürecinde oynadığı role ve İsrail’e yönelik dış politikasına odaklanmaktır. Muhafazakâr Amerikan Protestan Evanjelikler ile Yahudiler arasındaki ilişkilerin süreç içerisinde anti-semitizm noktasından nasıl yakın bir ilişkiye evrildiğine bakmaktır. Amerikan

Muhafazakâr Protestan Evanjeliklerin, 1933 yılından itibaren artarak devam eden Yahudileri ve İsrail'i sahiplenici uygulamaları ve tutumlarının nedenlerini incelemektedir. Muhafazakâr Protestan Evanjelikler tarafından geleneksel Protestan teolojisinin Yahudilik açısından yeniden gözden geçirilmesi ve Yahudilik inancı ile uyumlu şekle dönüştürülmesi sürecini anlatmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin dini ve siyasi iklimini yeniden şekillendiren, Yahudilere yönelik bu dönüşümün mimarı olan Muhafazakâr Amerikan Evanjelikleri tanıtmaktadır. ABD tarafından İsrail'e verilen desteğin jeopolitik nedenlerinin yanı sıra, Protestan Hıristiyan teolojisine dayanan kültürel ve dini inançların verilen bu destekteki önemini anlatabilmektedir.

Muhafazakâr Protestan Evanjelizmin Gelişim Süreci

Protestan Reformu, Alman keşiş Martin Luther'in (1483-1546), Roma Katolik Kilisesi'nin merkezîyetçi anlayışını protesto etmek için 1517'de Wittenberg Kilisesi kapısına doksan beş maddelik şerhlerini asmasıyla başlamıştır. Reformdan sonra Evanjelik Kilisesi (Evangelische Kirche) adını benimseyen Luther'in takipçileri kendi içlerindeki bölünmeleri engelleyememişlerdir. Lutheryen, Kalvinist (Kongregasyonel, Presbiteryen), Anglikan ve Radikal (Mennonite, Amish) olmak üzere 4 (dört) ana kola ayrılmışlardır. Bu ayrışmalar Protestanların birçok kollara ayrılan tek bir Hıristiyan kilisesi olduğu tezine dayanan mezhep temelli teoriler geliştirmelerine neden olmuştur (Brown, 2016: 9).

Avrupalı Protestan Hıristiyanlık inancını benimseyen bu kesimlerin Katolik kilisenin baskısından kurtulmak için Amerika kıtasına göç etmek zorunda kalmaları Protestanlık inanç ilkeleri ve prensiplerinin ABD'nin kültürel kodlarına yerleşmesine vesile olmuştur. İngiltere'den kaçan Püriten rahip Roger Williams'ın kurduğu Rhode Island (Rhode Adası) kolonisi Hıristiyanlığın devlet işlerinden ayrı ve yardım almadan da gelişebileceğini göstermesi açısından örnek teşkil etmektedir. Rhode Island kolonisi federal devlet olan Amerika'nın demokratik kurumlarının şekillenmesindeki çekirdek rol model olarak görülmektedir (Pikkert, 2011: 204–208).

ABD'de bağımsızlık sonrasında liberal Protestanlar yeni cumhuriyette demografik ve siyasi açıdan hâkim güç haline gelmiştir. Ulus kurucu işlevleri onların gerçek Amerikalılar olduğu görüşünü pekiştirmiştir. Bu yeni Ulus, devlet-kilise ilişkisinde, laikliğe vurgu yapmış, din özgürlüğünü kanunla güvence altına almış, devlet yönetiminde kilise ile devletin ayrımına yer veren Anayasal düzeni kabul

etmiştir. Ancak bu model daha sonra modernleşmenin sosyo-ekonomik süreçleri nedeniyle sorgulanmaya başlanmıştır (Jones, 2010: 32). On dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında art arda gelen “Büyük Uyanış Hareketleri” Amerika Birleşik Devletleri'nin sosyal ve dini fay hatlarını yeniden düzenlemeye başlamıştır (Carwardine, 1997: 1). Mezhepler halinde örgütlenen Evanjelik kiliseler 1790-1840 arasında İkinci Büyük Uyanış hareketi sırasında hızla Amerika'ya yayılmıştır. Evanjelikler dini şekilcilikten ziyade inancın öznel ve manevi boyutuna vurgu yapan çağrılarda ve vaazlarda bulunmuşlardır. Bu çağrılar sonrasında 1870'lere gelindiğinde çoğu Protestan mezhep inanç sistemlerinde muhafazakâr teolojik görüşleri benimsemeye başlamıştır. Yirminci yüzyılın başlarına gelindiğinde ise, Amerikan Protestan Evanjelikler, liberaller (modernist) ve muhafazakârlar (fundamentalist) olmak üzere ikiye bölünmüştür. Liberaller, Kutsal Kitabı modern bilimin ışığında yeniden yorumlamış, tarihsel-eleştirel yöntemleri ve evrimsel biyolojiyi benimsemiştir. Muhafazakârlar, kamusal yaşamdaki din ve ahlak standartlarının yozlaştığına vurgu yapmış ve tarihi Hıristiyan doktrinlerini korumaya çalışmıştır (Brown, 2016: 9–10). Muhafazakâr Evanjeliklerin temel özellikleri; Kutsal Kitabı literal okumaları ve uygulamaları nedeniyle “Literalist”, bireysel ve mistik dindarlığa yaptıkları vurgu nedeniyle “Pietist” ve Mesih'in geri dönüşüne ilişkin beklentileri açısından “Millenarist” olmalarıdır (Güngör, 2011: 28).

Büyük Uyanış hareketleri Martin Luther'in teolojik mirasından ilham almış ve doktrinel esaslarından etkilenerek şekillenmiştir (Güngör, 2011: 35-42). Uyanış hareketleri neticesinde dinsel uyanışı ve yenilenmesi olgunlaşan Protestan Evanjelik Hıristiyanlık, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında modernleşmeye karşı kendini “dünya görüşü” bağlamında kurgulayarak yeniden bir doğuş sürecine girmiştir. Bu yeniden doğuş süreci sonrasında, Evanjelizm, inancın Ortodoksi (doğru-gerçek inanç) ruhunu yansıtır noktaya gelmiştir. “Book of Concord (1580)” kitabında, Luther geleneğinin takipçileri tarafından ilk dönem Hıristiyan kilisesinin inanç esaslarına ilişkin öğretiler ve “doğru-gerçek inanç” (ortodoksi) esasları anlatılmaktadır. Eserde; “doğru-gerçek inanç” (ortodoksi) üzerine Luther'in yaptığı vurgular, O'nun yazıları, tanımları, müzakereleri ve görüşleri yer almaktadır (Güngör, 2011: 42).

Protestan Evanjelikler kendilerini “doğru” yola inanan, Hıristiyanlığın “tek gerçek” imanlıları olarak görürler. Protestan Ortodoksi dünya görüşü, temel teolojik doktrinlerin yanı sıra, ilahî tapınma bağlamında ibadet eksenli bir yaklaşımdır: “Ortodoksi” kelimesi hem “doğru inanç” hem de “doğru ibadet” anlamına gelir ve

ikisi birbirinden ayrı düşünülemez. Mukaddes Kitap, inançlarını nasıl yaşayacakları konusunda bir şablon görevi görür. Bu nedenle Kutsal Kitap yorumlarına veya güncellemelerine şiddetle karşı çıkarlar. Mukaddes Kitap, Tanrı sözüdür ve dolayısıyla her türlü hatadan noksandır, “ilham verici, otoriter ve yanılmazdır”. Protestan Ortodoksi, inancın tek “gerçek” biçimidir. Kutsal kitap, sadece dinde değil, bilimde ve tarihte de gerçekleri aktarır. Mesih'in çok yakında geleceği beklentisi bu kararlı duruşlarını sürdürülebilir kılmaktadır. Mesih'in getirdiği Müjde'yi dünya genelinde oluşturdukları faaliyet ağlarıyla yaymak ana hedefleridir. Evanjelistlerin inancını güçlendirmeye yardımcı olan faaliyet ağları onları inançlarını tehdit edebilecek seküler ve liberal kültürün unsurlarından kısmen izole edebilecek paralel bir kurumsal dünya şeklindedir. Evanjelistler modern dünyanın her yerini saran sekülerizm anlayışına karşı direniş içerisindedirler. Modern kültüre meydan okumaları nedeniyle “bilişsel uzlaşmazlar” olarak nitelendirilirler. Bununla birlikte, giderek daha rekabetçi bir dini pazarda, sahte Dinlere ve sahte Hıristiyanlıklara karşı savaş verirler. Amaçları minberde ve kilise sıralarında inancı felç eden inançsızlığın üstesinden gelebilmektir. Dünya çapında bir ruhsal canlanma beklentisi içerisindedirler (Treloar, 2013: 18–19).

Muhafazakâr Protestan Evanjelist inancın gelişimine katkı sağlayan en temel unsur Kalvinist kader anlayışını yansıtan “Seçilmiş”lik doktrindir. Kurtuluş için Tanrı'nın egemenliği ve lütfuna vurgu yapmaktadır. Mesih hem Tanrı'nın hem de insanların özüne sahiptir. Yani, seçimin öznesi ve nesnesi olarak tanımlanır. Dolayısıyla Mesih, seçen Tanrı ve aynı zamanda seçilmiş insandır. Tanrı tarafından seçilen insan da Tanrı'yı seçer. Oğul Mesih'in seçimi Tanrı'nın sonsuz iradesinin tezahürüdür (Velde, 2013: 408). Âdem'in günahı aracılığıyla tüm insan ırkı Tanrı'nın iradesini ihlal etmiş ve Tanrı'nın insanlığı yarattığı masumiyet doğasını yitirmiştir. Günahkâr olarak insan, Tanrı'yı seçime ikna edebilecek iyi hiçbir şeye sahip değildir. Bu nedenle, Tanrı insanları erdemleri için değil, Mesih'e bahsettiği lütfu aracılığıyla seçmiştir. Diğer bir ifadeyle insan, dünyanın kuruluşundan önce yani ezelde seçilmiştir. Bu nedenle liyakat düşüncesi dışlanır. Sonuç olarak, ilahi seçim doktrini, insan iradesi ile gerçekleşmez. Tanrı bazı insanları sonsuz yaşama kavuşturmak için seçmiş, bazılarını ise seçmemiştir. O halde, önceden görülen inanç ve iyi işler, asla seçimin nedeni olarak görülmez. Onlar daha ziyade onun meyveleri ve delilleridir. Kişinin seçildiğini ve yenilendiğini gösterirler. İman ve kutsallık seçimin öncülleri değil, sonuçları olarak anlaşılır (Mutavhatsindi, 2009: 22).

Muhafazakâr Protestan Evanjelikler ve Amerikan Yahudi Topluluğu İlişkileri

Yahudiler Amerika'ya ilk kez 1654 yılında bugünkü New York eyaletinde yer alan Hollanda kolonisi New Amsterdam'a gelmişlerdir. Kuzey Amerika kolonilerindeki dini ve etnik hoşgörü ortamı Yahudilere rahatlık sağlamıştır. Protestanların sahip olduğu haklara sahip olmasalar da, Yahudiler de bundan pek rahatsız olmamışlardır. Çünkü Yahudilerin belki de sahip oldukları ayrıcalıklar ve haklar dünyanın herhangi bir yerine göre en yüksek seviyede bulunmaktaydı. Yahudiler bu rahatlığı o dönem yeni kıtada köle ticareti sonrasında oluşan beyazların siyahlara yönelik sürdürdükleri ayrımcılık iklimine borçluydular. Avrupa'da Hıristiyanlar ve Yahudiler arasında toplumsal bölünme yaşanmaktaydı. Avrupa'da toplumun dışına itilen Yahudiler nüfusun en damgalanmış kesimi olarak kaldılar. Amerika'ya geldiklerinde ise toplumdaki bu düşük pozisyonun Afrikalılar tarafından hâlihazırda işgal edilmiş olduğunu gördüler. Kolonilerin ihtiyaçlarını sağlamakta Yahudilerin sağladığı maddi kaynak ve insan kaynakları onların Kuzey Amerika'da yurt edinmelerinde çok önemli rol oynamıştır (Diner, 2004: 24–25). Göç eden Yahudi toplulukları Savannah (1733), Charleston (1740'lar), Philadelphia (1740'lar) ve Newport (1750'ler) gibi Amerikan kolonilerinde kök salmışlardır. Liman kentlerinde yerleşen bu topluluklar buraların gelişimine sundukları katkılar nedeniyle önemli ölçüde dini hoşgörü ve ekonomik fırsatlar elde etmişlerdir (Sarna, 2004: 19).

Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk başkanı George Washington, Yahudilere karşı dünyanın diğer coğrafyalarına nazaran daha misafirperverdir. Din özgürlüğünü, kilise ile devletin ayrılması gerekliliğini savunan George Washington'a göre; Birleşik Devletler, Yahudi ya da Müslüman ulusu olmadığı gibi, Hıristiyan bir ulus da değildir. Ancak, o dönem yaşayan Amerikalı birçok dindar Amerikan devrimleri ve ulusal misyonunu kutsal kitap ekseninde görmeye daha meyilliydiler. Onlara göre, İngiltere Kralı George, Mısır'ın firavunuydu ve Amerikan kolonileri tiranlığı ilahi yardımla yenen "Yeni İsrail" gibiydi. Örneğin, 1776'da Benjamin Franklin, Amerika Birleşik Devletleri'nin büyük mührününün Mısır'dan çıkan İsraililerin hikâyesini çağrıştırdığını öne sürmüştür (Gries, 2014: 187).

Amerikan Yahudileri, Amerika'nın bağımsızlığı uğruna savaşan Yahudilerin isimlerini her fırsatta anarak tarih sayfalarında yaşatmaktadırlar. Amerika'nın kuruluşuna katkılarını hatırlatacak tarihi semboller ve işaretler ortaya koymuşlardır.

Polonya'nın Lissa kentinden bir Yahudi olan ve “Amerikan devriminin finansörü” lakabını kazanan Haym Salomon'un hikâyesine gururla anlatılmaktadır. Haym Salomon, Amerika'nın İngiltere'ye karşı verdiği bağımsızlık savaşında desteğe gelen Fransız askerleri için ödeme sorumlusu olarak görev yapmış ve ABD için savaşta Fransa ve Hollanda'dan önemli miktarlarda borç bulmuştur (Diner, 2004: 46–47).

Amerikan Yahudi topluluğunun demografik yapısı ve coğrafi yayılımı 1820 ve 1880 yılları arasında çarpıcı biçimde genişlemiştir. Almanca konuşulan ülkelerden gelen kitlesel göçler, Amerikan Yahudilerinin sayısının 3.000'den 250.000'e yükselmesine neden olmuştur. Avrupa ülkelerinin Yahudilerin vatandaşlık haklarını tartıştığı bir dönemde, Amerika Birleşik Devletleri, özellikle ekonomik fırsat arayan Yahudiler için çekici bir seçenek haline gelmiştir. 1848'e gelindiğinde, ABD'nin kıta hâkimiyeti büyük ölçüde tamamlanmış ve yeni şehirler, kasabalar hızla gelişmeye başlamıştır. ABD'de çoğunluğu tüccar olarak çalışan Orta Avrupalı Yahudi göçmenler, daha önce yaşamış oldukları doğu liman şehirlerinden, ülkenin batısına doğru hareket etmişlerdir (Rabin, 2021: 60).

Yahudi nüfusun hızla artması, mali açıdan güçlenmesi ve ülke çapında hareket halinde olması nedeniyle 19. yüzyılda Amerika'da düşük düzeyde olan Yahudi karışıklığı, 20. yüzyılın ilk yıllarında giderek artmıştır. Yahudi nüfus artışı ve hareketliliği asimilasyon açısından büyük bir engel olarak görülmeye başlanmıştır. Yahudiler bu dönemde, toplumsal alanda özgürlüklerinin sınırlanması, özel vergilere tabi tutulmaları veya bazı eyaletlerde kamu görevlerinde bulunmalarının yasaklanması şeklinde bir dizi kısıtlamalara muhatap olsalar da genel manada vatandaşlık haklarının pek çoğuna sahiplerdi (Prell, 2003: 162). Yahudi nüfusu, 1839'a kadar on kat artarken, toplam ABD nüfusu bu dönemde ikiye katlanmıştır. İç Savaşın ardından, ülkedeki ekonomik ve sosyal değişimlerle birlikte Yahudi nüfus patlaması, toplumda daha şiddetli bir olumsuz önyargıyı beraberinde getirmiştir. Halktaki korku ve tepki dini antisemitizmden ziyade Yahudilerin güç ve parayla olan ilişkisinden kaynaklanmıştır. Bu “ideolojik antisemitizm” o dönem Amerikan ulusunun içerisinde bulunduğu ekonomik kaos ve sorunların sorumluluğunun Yahudilere yüklenmesine neden olmuştur. Yahudilerin halkın nezdindeki imajı tehditkâr bir görünüme gelmiştir. 1920'lerde “beyaz olmayanları” vatandaşlıktan çıkaran yasanın kabul edilmesiyle birlikte antisemitizm, yerli beyaz Amerikan ırkın yabancılardan üstün tutulduğu bir ırksal stratejinin parçası haline gelmiş ve endişe verici boyutlara ulaşmıştır (Prell, 2003: 163–164). Amerika Birleşik Devletleri'ndeki

antisemitizm, doğrudan Hıristiyan kültürüne ve Protestan mirasına içkin Yahudi karşıtı ideolojiden de kaynaklanmıştır. Doğası gereği dini ve sosyo-kültürel antisemitizm, I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki 1929'da başlayan büyük ekonomik buhran dönemi siyasi krizlerinin ardından 1930'larda zirveye ulaşmıştır (Carenen, 2012: 2).

Amerika'da dini ve sosyo-kültürel antisemitizmin kırılma noktası ise, Avrupa Yahudilerinin 1933 ve 1945 arasında Naziler ve işbirlikçileri tarafından sistematik olarak katledilmesi hadiseleri olmuştur. Daha sonra Holokost olarak adlandırılacak bu soykırım olayının etkileri tüm dünyaya yayılmıştır. Holokost (Shoah), Avrupa'daki Yahudilerin Hıristiyanların ellerinde maruz kaldıkları en ölümcül ve şiddetli zulüm olayını ifade etmektedir. Neredeyse 6 milyona yakın Avrupalı Yahudi, gettolara tecrit edilmiş, Nazi Alman ordusunun işgal ettiği bölgelerde topluca vurulmuş, ya da çalıştırılıp açlıktan öldükleri ve üzerlerinde sıklıkla acımasız tıbbi deneylerin yapıldığı kamplara sürülmüşlerdir. 1945'ten sonra Yahudiler bu 12 yıllık dönemi Holokost olarak adlandırmaya başlamışlardır. Sözcük, “yakmalık sunu” veya “ateşle tamamen yok etme” anlamına gelen klasik Yunanca bir sözcükten türetilmiştir; bu sözcük, İbranice “yetiştirilen” anlamına gelir ve genellikle İngilizceye “yakmalık sunu” olarak çevrilir. “Holokost”, antik çağların Yahudi kurban etme uygulamalarını hatırlatan ve şimdilerde ise Yahudileri, zulmün ve sistematik cinayetin kurbanları olarak tasvir eden bir ifadedir (Heilke, 2003: 204). Hitler Almanya'sından yaklaşık 150.000 (yüz elli bin) Yahudi mülteci Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmiştir. Bazıları kendi başlarına hareket ederken, bazıları Amerikan Yahudilerinin ve profesyonel sivil toplum kuruluşlarının desteğini almıştır. Almanya'dan kaçan bazı psikoloji, sosyoloji ve siyaset bilimi profesörleri, güneydeki siyahi kolejlerde öğretim görevlerinde bulunmuşlardır. Almanya'dan Yahudi mültecilerin gelişi Amerikan Yahudi örgütlerinin halk nezdinde güven ve sempati kazanmak için ihtiyaç duydukları hizmet sunma yeteneklerini geliştirmelerine neden olmuştur. Böylece göçmenlerin acil ihtiyaçlarını gidermek üzere tüm yerel Yahudi hayırseverlerinden oluşan bir federasyon ve tüm yerel Yahudi örgütlerini temsil edecek bir şemsiye örgüt olan Yahudi Cemaati Konseyi kurulmuştur (Diner, 2004: 243–245).

Hıristiyan Avrupa'da Yahudilerin katledilmesi söz konusu olduğundan, özellikle Amerikalı Protestanlar, Yahudilik hakkındaki teolojik varsayımlarını yeniden değerlendirmeye ve Filistin'de bir Yahudi anayurdunun kurulmasını

savunmaya başlamışlardır (Carenen, 2012: 17). İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Almanya, Amerika'nın düşmanı olması nedeniyle ırkçılık ve anti-semitizm, Nazizm ile olan ilişkileri nedeniyle gözden düşmüştür. Örneğin, dindar bir Hristiyan olan Başkan Harry S. Truman, 1945'te "Hitler'in çılgınlığı karşısında boş duramayacağını" ilan etmiş ve İsrail'in kuruluşunu desteklemiştir (Gries, 2014: 188). Bu dönemde Amerikan Yahudilerinin çoğunluğu ilk kez Protestan olan mahallelerde yaşamaya başlamış ve Yahudiler topluma tekrar entegre edilmiştir. Her ne kadar dini bir azınlık olarak kalsalar da, tartışmasız beyaz Amerika'nın bir parçası olarak tanımlanmışlardır (Prell, 2003: 164). Öte yandan Protestanlar, Yahudileri dönüştürmek için uzun yıllar misyonerlik faaliyetlerinde bulunsalar da Yahudilikten Hristiyanlığa geçiş zayıf oranda gerçekleşmiştir. Yahudilerin misyon faaliyetlerine rağmen din değiştirmedikleri, değiştirdiğini söyleyenlerin de birçoğunun dönemsel olarak bir aldatmaca, kendilerini dar boğazdan kurtarmak zorunda oldukları bir plan dahilinde hareket ettikleri ortaya çıkmıştır (Mullen, 2021: 103–104).

Yahudi Siyonizmi ve İsrail'in Kuruluş Sürecini Hazırlayan 1917 Balfour Deklarasyonu

Siyonizm, İsrail topraklarına yeniden yerleşmeyi ve bağımsız bir Yahudi ulusunun dirilişini amaçlayan modern bir Yahudi hareketi olarak anlaşılmaktadır. "Siyon" kelimesi, Kutsal Kitap'ta 163 kez (Eski Ahit'te 156 ve Yeni Ahit'te 7 kez) kullanılmıştır. Mezmurlar kitabında (137:1) Babil sürgünü sırasında vatani özlemle anarken kullanılan terimdir: "*Babil ırmakları kıyısında oturup Siyon şehrini andıkça ağladık*". Bu nedenle Siyonizm, Yahudilerin sürgünde geçirdikleri yüzyıllar boyunca İsrail'e gösterdikleri bağlılık anlamına da gelmektedir (Ice, 2017: 28).

19. yüzyılın ortalarından önce Siyonizm, özünde belirli bir siyasi programdan yoksun, dini bir özlemin ifadesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Siyonizm terimi ilk kez 23 Ocak 1892'de Viyana'da bir toplantı sırasında Nathan Birnbaum tarafından kullanılmıştır (Ice, 2017: 28–29). Daha sonra Siyonizm, Batı Avrupa'da artan antisemitizme yanıt olarak 1897'de Avusturya-Macaristanlı gazeteci Theodor Herzl'in (1860–1904) Dünya Siyonist Teşkilatı'nı (The World Zionist Organization) toplamasıyla ilk kez resmi bir hareket haline gelmiştir. Herzl, diasporadaki Yahudilerin sorunlarına karşı tek çözüm olarak İsrail topraklarında "sürgünlerin toplanmasını" öngören Siyonist manifesto Der Judenstaat'ı (Yahudi Devleti) 1896'da yayınlamıştır. Dünya Siyonist Örgütü, Filistin'deki Yahudi yerleşimini desteklemek,

Avrupa'da lobi faaliyetlerinde bulunmak, Avrupa'nın Yahudi toplulukları içinde Siyonizmi teşvik etmek amacıyla kurulmuştur (Moore-Gilbert, 2019: 822). Herzl, yaşadığı süre boyunca, Avrupalı Yahudileri göç etmeye teşvik etmek için Türk hükümetinden tarım arazisi adı altında toprak satın almak üzere müzakerelerde bulunsa da istediği başarıyı elde edememiştir (Slann, 2003: 494). II. Abdülhamid'in Siyonistlere yardım etme konusundaki isteksizliğinin nedeni Yahudilerin Batılı devletlerle olan yakın bağlantılarıdır. Osmanlılar Avrupa doğumlu Yahudi nüfusun İmparatorluk üzerindeki etkisini arttırmak istememiştir (Rhett, 2016: 108).

Siyasi Siyonizm, Dünya Siyonist Teşkilatı'nın kurulmasına kadar resmi olarak başlamamış olsa da, özellikle Doğu Avrupa'dan Yahudiler, 1880'lerde Filistin'e göç etmeye başlamışlardır. Bu göçün ikinci dalgası ise, 1904'ten 1914'te 1. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar sürmüştür. 1. Dünya Savaşı sırasında İngilizler, Filistin de dâhil olmak üzere parçalanmış Osmanlı İmparatorluğu'nun belli bölgelerini ele geçirmiştir. İngiliz hükümetinin Filistin üzerindeki manda yönetimi Siyonist Yahudilerin kendi vatanlarını yeniden kurma umutlarını yeşertmiştir (Carenen, 2012: 6). Dünya Siyonist Teşkilatı'nın -Avrupalı güçlerle yaptığı lobi faaliyetleri yeterince başarılı olmasa da - en dikkat çekici girişimi İngiliz hükümetinin Filistin'de bir Yahudi ulusal devletinin kurulmasına destek verdiğini ifade ettiği 1917 Balfour Deklarasyonudur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Filistin üzerinde yönetim yetkisini elinde tutan İngiliz hükümetinin artan sayıda Yahudi'nin Filistin'e göç sürecini izlemesi ve denetlemesi açısından bildirge oldukça önemlidir (Moore-Gilbert, 2019: 823). Nitekim İngiltere 1948'de mandasını sonlandırdığında, bütün hazırlıklarını tamamlayan İsrail zaman kaybetmeden kendini bağımsız bir devlet olarak ilan etmiştir (Amstutz, 2014: 126).

İngiltere'nin Filistin toprakları ile ilişkisi yüzyıllardır sürüyor olsa da, modern kurumsal ilişkisi 1841'de Kudüs'te bir Anglo-Prusya Piskoposluğu'nun (Anglo-Prussian Episcopal See) kurulmasıyla başlamıştır. Piskoposluk Kurumu, Anglikan Kilisesi ile Prusyalılar arasındadır. Piskoposlar dönüşümlü olarak İngiliz ve Prusya kralları tarafından atanacaktır. Seçilen ilk piskoposun, Yahudilikten dönme olan Michael Solomon Alexander olması tesadüf değildir. Böylece, İsrail'in kuruluşu için başlangıç yapılmıştır. Piskopos Alexander'ın başlıca görevi, Filistin'deki Yahudi nüfusunun dönüşümünü denetlemektir. Ancak dönüşüm yavaştır ve yerel Yahudiler arasındaki direniş güçlüdür. Piskopos Alexander'ın halefi Samuel Gobat (1849), bu görevi bir kenara bırakarak, yerli Ortodoksi Hıristiyanların Protestanlığa

dönüştürülmesine odaklanmıştır. Piskoposluğun kuruluşuyla birlikte Prusya ile İngilizler arasındaki olumlu ilişki, Birinci Dünya Savaşıyla sonlanmıştır. Protestan Evanjelistler ve Yahudilerin anlayışına göre, savaştan sonra Almanya “Mürted devlet” ve Britanya ise dünyanın dürüstlüğüne önderlik etmek için “Seçilmiş devlet” olarak inşa edilmiştir (Rhett, 2016: 143).

İsrail'in bir devlet olarak ortaya çıkışında İngiltere'nin yanı sıra ABD de kritik bir rol oynamıştır. İngiliz hükümeti Filistin üzerindeki mandasını sona erdireceğini açıkladığında, ABD nüfuzunu BM Genel Kurulu tarafından 29 Kasım 1947'de kabul edilen plan doğrultusunda Filistin'in bölünmesini desteklemek için kullanmıştır. Siyonist fikirler Yahudiler için yeni bir yurt yaratma isteğinin nedenlerini etkilemiş olsa da, BM'de yeni bir devlet için en önemli itici gücün Siyonizm değil, Yahudiler için adaleti tesis etme olduğu iddiası ortaya atılmıştır. Tarihçi Paul Merkley, Filistin'in bölünmesine ilişkin Birleşmiş Milletler tartışmasının adalet iddialarıyla dolu olduğunu gözlemleyerek şöyle ifade etmektedir: “Siyonistlerin davasının 'adil' olduğuna dair algının arka planında, iki bin yıllık Yahudi diasporasının yoksunluk ve zulümle karakterize edilmesi, Holokost ve evsiz Avrupalı Yahudiler gerçeği vardır.” Amerika Birleşik Devletleri'nde, bölünmeye verilen desteğe hükümet yetkilileri arasında özellikle Dışişleri ve Savunma Bakanlıklarınca derinden itiraz gelmiştir. Bölünme planına şiddetle karşı çıkan Dışişleri Bakanı George Marshall, İsrail devletinin tanınması halinde yaklaşan seçimlerde Başkan Truman'a karşı oy kullanmakla tehdit edecek kadar ileri gitmiştir. Ancak yeni bir devletin artıları ve eksileri tartışıldıktan sonra, ABD Başkanı İsrail devletini resmi olarak tanımaya karar vermiştir. Böylece, Yahudi yetkililerin 14 Mayıs 1948'de siyasi bağımsızlık ilan etmelerinden birkaç dakika sonra, Beyaz Saray İsrail'in fiili otoritesini tanımıştır. İsrail yeni ulus-devletine meşruiyet kazandırmıştır. Beyaz Saray İsrail'i tanıdığını açıklamasından kısa bir süre önce, Dışişleri Bakanı Marshall tehdidini geri çekmiştir (Amstutz, 2014: 129).

İsrail ve Amerika arasındaki güçlü bağ her ikisinin de benzer değerleri ve ortak güvenlik kaygılarını paylaşmalarından kaynaklanmaktadır. Amerikalıların kendilerini Filistinlilerden daha çok İsraililerle özdeşleştirmelerinin başlıca nedeni, İsraililer ile Amerikalılar arasında ortak dini değerlere, siyasi emellere ve benzer stratejik çıkarlara dayanan derin bir bağlıdır. Başlangıç olarak, bu dostluğun köklerini Yahudi-Hıristiyan dininin ortak unsurlarında, teolojik köklerinde bulmak mümkündür. Zira Hristiyanlık, Yahudi inancına dayanmaktadır. İbranice İncil,

Tanrı'nın vahyinin temel bir unsuru olarak görülmektedir. Ortak değerler tezinin ikinci unsuru, iki ülkenin ortak siyasi emelleridir. İsrail, anayasal geleneğe sahip demokratik bir devlettir. Düzenli seçimlere sahip olması ve insan haklarını koruma konusunda anayasal gelenekleri takip etmesi, demokratik olmayan komşu devletlere sahip olması nedeniyle İsrail bölgede önemli görülmektedir. Amerikan halkı, demokratik kurumları ve anayasal gelenekleri olduğu için İsrail'e sempati duymaktadır. Son olarak ise, Amerika ve İsrail devletleri bölgede iki ülke açısından çok sayıda güvenlik endişesini paylaşmaktadır. Başlangıçtan itibaren, ABD, İsrail'in güvenliğini sağlamak, Arap komşularının tehditlerinden korumak için İsrail'e askeri yardım sağlamaktadır. Mısır ve İsrail arasında yapılan Camp David Anlaşmaları sonrasında 1979'da beri bu yardımlar önemli ölçüde artmıştır. Radikal dini örgütlere mensup teröristlerin 11 Eylül 2001'de New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Pentagon'a saldırıları sonrasında ortak stratejik çıkarlar daha da güçlenmiştir. Radikal dini örgütlerin devam eden terör tehdidi, ABD İstihbarat örgütleri ve İsrail güvenlik teşkilatları arasındaki işbirliğini daha da yoğunlaştırmıştır. Ek olarak, İran'ın nükleer silah arayışına ortak stratejik endişelerinden kaynaklı ABD ve İsrail'in müşterek şekilde karşı çıkmaya devam etmesi askeri işbirliğini de güçlendirmiştir (Amstutz, 2014: 131).

ABD-İsrail İlişkilerini Yönlendiren Hristiyan Siyonizm

İsrail ile ABD arasındaki güçlü bağın en önemli nedeni Hristiyan Siyonizm anlayışıdır. Hristiyan Siyonizm, Hristiyanlar arasında Yahudilerin atalarının anavatanlarına geri dönebilmeleri gerektiğine dair bir inançtır. Bu hareket, Protestanların İbranice İncil'e ve Yahudi halkının Tanrı'nın kurtuluş planındaki yerine ilgi duymaya başladıkları 16. ve 17. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. 17. yüzyıl boyunca, özellikle Püritenler, Yahudilerin İsrail'e geri dönmesi için çağrıda bulunmaya başlamışlardır. Bazı Hristiyan Siyonistler görüşlerini eskatolojiye dayandırsalar da, birincil motivasyon, Tanrı'nın vaat edilen toprakları Yahudilere, onun seçilmiş halkına verdiği inancıdır (Amstutz, 2014: 126).

“Hristiyan Siyonizm” nispeten yeni bir terimdir. 1990'lara kadar yaygın bir kullanımı olmamış ve genel kabul görmüş bir tanımı yoktur. Bu ifadenin ilk kullanımı 1903 yıllarına kadar uzanır. New York Times gazetesinin editöre mektuplar ve ölüm ilanları kısımlarında ilk defa görünmeye başlamış, ardından yirmi yıl sonra haber kısımlarında yer almaya başlamıştır. 1919'da Nahum Sokolow, *Siyonizm Tarihi 1600–*

1918 (History of Zionism 1600–1918) adlı kitabında bu terim hakkında yazmıştır. Nahum kitabında, Herzl'i cesaretlendirenin, onu kraliyet ve imparatorlukta arkadaşlarıyla tanıştıran kişinin Kutsal toprakları pek çok kez ziyaret eden ve düzenli olarak Siyonist kongrelere katılan İngiliz din adamı Rahip Dr. W. H. Hechler olduğundan bahsetmiş ve rahibi “Hıristiyan Siyon Aşığı” olarak tanımlamıştır (Sokolow, 1919: 270).

Claude Duvernoy 1967'de, "Hıristiyan Siyonist" yayımlarının bir bibliyografyasını sunan *Le Prince et le Prophete (Prens ve Peygamber)*'de bu terimi kullanmıştır. 1975'te İsrail yanlısı bir Evanjelik olan G. Douglas Young, Jerusalem Post'ta bazı dindaşlarının kendisini “Hıristiyan Siyonist” olmakla suçladığını ancak bu ithamları kendisinin iltifat olarak kabul ettiğini belirtmiş ve teşekkür etmiştir. 1980'de Times, Kudüs'teki büyük bir Hıristiyan Siyonist mitingi hakkında haber yapmış ve 2003'te "Hıristiyan Siyonizm" terimini, "İsrail'e desteği İncil'deki yorumlara dayanan, muhafazakâr Cumhuriyetçilerden oluşan bir seçmen bloğunu tanımlamak için kullanmıştır (Spector, 2009: 2).

Hıristiyan Siyonizmin tarihi kökleri, 16. yüzyıl Batı Avrupa Protestanlarının Katolik otoriteye meydan okumasında yatmaktadır. O zamana kadar Hıristiyanlar, İsrail, Yahudiler ve İncil kehanetleri üzerine Aziz Augustine'nin öğretilerini takip etmekteydiler. Augustine'e göre, Kilise Tanrı'nın Krallığını temsil ediyordu ve gelecek bir dünyevi krallığın beklentisi ise yanlış yorumlamaya dayanıyordu. Öte yandan, Yahudiler İbrani geleneğinin meşru mirasçıları değil, tövbe etmeyen kalıntılarıydılar. Yahudilerin anavatanlarına dönüşü konusunda atıfta bulunan İncil pasajları ise sadece bir zamanlar Babil Sürgünü'nde yaşayan ve sonunda yurtlarına geri dönen Yahudilere yönelik pasajlardır. Augustine için "İsrail", "Tanrı'nın Halkı" ve "İsrail'e dönüş" sadece Tanrı'nın katına, yani Kilise'ye dönüş anlamına geliyordu (Stockton, 1987: 235).

Tarihsel olarak, Yahudilere karşı Muhafazakâr Evanjeliklerin tutumu, Roma Katolik Kilisesi'nin bu öğretilerinden ve Martin Luther'in Yahudi karşıtlığından uzaklaşmıştır. Yahudilere olan ilgileri Siyonist hareketin yükselişiyle daha da güçlenmiştir (Ariel, 2013: 15–18). Balfour Deklarasyonu'nun hazırlanmasında ve yayımlanmasında Hıristiyan Siyonizmin oynadığı rol tartışmasızdır. Ancak Hıristiyan Siyonizmi söyleminin Balfour Deklarasyonu tarihinde duygusal ve romantik bir fikir olarak Batılı devletlerin pratikteki askeri ve politik amaçları için sadece bir vitrin

süslemesi şeklinde kullanıldığını iddia edenler de bulunmaktadır. Öte yandan, Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasına destek vermeyen ilk dönem Aziz Augustine'nin Hıristiyan retoriğinin bu haliyle politik bir yanının bulunmamasına karşın Siyonizm fikrinin özgürlükçü romantik bir yana sahip olması halk desteğini çekme noktasında motive edici bir unsur olmuştur (Rhett, 2016: 139).

Hıristiyan Siyonistler, İsrail'i ve politikalarını güçlü bir şekilde destekleme eğilimlerinin dini gerekçelere dayandığı konusunda ısrar etmektedirler. Örneğin, Kudüs'teki Uluslararası Hıristiyan Büyükelçiliği (ICEJ-International Christian Embassy in Jerusalem) Başkanı Malcolm Hedding, Büyükelçilik misyonunun, doğası gereği siyasi değil yalnızca dini olduğunu vurgulamaktadır. *“Bizler İncil Siyonistleriyiz, siyasi Siyonist değiliz”* ifadesini kullanmıştır (Amstutz, 2014: 134). Ancak bu ifadelere rağmen bugün Kudüs'teki Uluslararası Hıristiyan Büyükelçiliği hem Kutsal Toprakları ziyaret eden Hıristiyan Siyonistler için bir üs görevi görmekte hem de yurtdışında İsrail yanlısı siyasi faaliyetleri desteklemektedir. Eski Sovyetler Birliği'nden ve dünyanın farklı coğrafyalarından Yahudi devletine binlerce Yahudi'yi getirmek için finans toplanmasına yardımcı olmuşlardır. Batı Şeria'daki Yahudi yerleşimleriyle yakın ilişkileri bulunan bu kuruluş, Filistinlilere verilen herhangi bir toprak tavizine katı bir şekilde karşı çıkmaktadır (Broadway, 2004). Büyükelçilik, Hıristiyanlar ve Yahudiler arasındaki yakın bağları geliştirmeye ve İsrail'in endişeleri ve talepleri konusunda geçmişte ve bugün dünya kamuoyunu harekete geçirme noktasında önemli ölçüde katkılarda bulunmuştur. İsrail'in Hıristiyan Dostları (Christian Friends of Israel), İsrail Topluluklarının Hıristiyan Dostları (Christian Friends of Israeli Communities), Zeytin Ağacı Kurulu (Olive Tree Ministries), Barış İçin Köprüler ve İsrail İçin Birleşik Sesler (Bridges for Peace, and Voices United for Israel) gibi diğer dini motivasyonlu kuruluşlar, İsrail'e yardım sağlamaktadır. Bu kuruluşların bazıları, esas olarak manevi faaliyetlere odaklanırken, Uluslararası Hıristiyanlar ve Yahudiler Kardeşliği gibi kuruluşlar mali ve insani yardımlara odaklanmaktadır.

Köktenci Evanjelik Protestanlığın 1980'lerde yükselişi ve ana akım liberal mezheplerin tedrici düşüşü, Amerika'nın İsrail'i destekler mahiyetteki görüşlerini daha da pekiştirmiştir. İsrail'in güvenliğine ilişkin meselelerin, ABD'de siyasetinde öne çıkmasında, Hıristiyan Siyonistlerin aralıksız çalışmalarının etkisi belirleyici olmuştur (Albayrak, 2019: 147). İsrail'in 1967 yılındaki “Altı Gün Savaşı”nda Kudüs'ü işgalinde yüreklenen yeni Hıristiyan Siyonistler, Batı Şeria ve Gazze'de yeni

işgal edilen topraklar üzerinde uzlaşmayı reddetmektedirler. İronik olarak, uzun süredir Amerikan antisemitizminin kalesi olan ABD'nin güneyi bugün oralarda muhafazakâr Evanjelic Protestanlığın yükselişiyle birlikte bir Hıristiyan Siyonist kalesi haline gelmiştir. Örneğin, İsrail için Birleşen Hıristiyanlar (Christians United for Israel-CUFI), 1000.000 (bir milyon)'dan fazla üyesiyle Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Teksas merkezli en büyük İsrail yanlısı örgüttür (Gries, 2014: 189). Bu kuruluş, sıradan Hıristiyanları bilgilendirmek ve onları İsrail davasında siyasi olarak aktif olmaya teşvik etmek için Amerika Birleşik Devletleri genelinde düzenli olarak “İsrail'in Yanında Olmak” çağrısı ile toplantılara sponsorluk yapmaktadır. Bunun yanı sıra, önde gelen dini ve siyasi liderlerin davet edildiği, İsrail'in güvenliği ve geleceğine ilişkin tartışmaların gündeme alındığı, Washington'da yıllık yapılan bir konferansa daha sponsorluk yapmaktadır (Amstutz, 2014: 134).

Evanjelicler, İsrail ve halkı için siyasi ve maddi destek toplamayı amaçlayan bir dizi örgütler kurarak daha fazla destek vermek için çabalamaktadırlar. Çoğunluğu Kuzey, Orta veya Güney Amerika'dan milyonlarca Evanjelic İsrail'i hacı olarak ziyaret etmiştir. On binlerce genç Evanjelic gönüllü olarak arkeolojik kazılarda çalışmaya gitmiş ve pek çoğu İsrail'e yerleşmiştir. Evanjelicler ayrıca muhtaç İsraili Yahudiler için maddi destek ağları geliştirerek İsrail'deki refah programlarının temel destekleyicisi olmuşlardır. Yahudiler ve İsrail konusu, Evanjelic vaazlar, konferanslar, tarihi çalışmalar, siyasi analizler, belgeseller, filmler ve ilahilerde merkezi rol oynamaya başlamıştır (Ariel, 2013: 6–7).

En etkili Hıristiyan Evanjelic Siyonistlerden birisi olan vaftizci bir papaz ve Ahlaki Çoğunluk ve Özgürlük Üniversitesi'nin (Moral Majority and Liberty University) kurucusu Rahip Jerry Falwell'dir. İsrail'i desteklemek ve kamuoyunu etkilemek için dini bir figür olarak konumunu kullanmıştır. Benzer şekilde, Hıristiyan Radyo ve Televizyonculuk Yayın Ağı (Christian Broadcasting Network) ve onun “700 Club” televizyon programının başkanı Pat Robertson, konumunu İsrail'e destek vermek ve İsrail yanlısı politikaları harekete geçirmek için kullanmıştır. İsrail'in güvenliğini ve maddi çıkarlarını destekleyen en aktif Evanjelic lider, televizyonda yayınlanan vaazlarıyla hem Amerika Birleşik Devletleri'nde hem de yurtdışında milyonlarca izleyiciye ulaşan Rahip John Hagee'dir. Hagee'nin vaizliğinin 2006'dan bu yana İsrail'e milyonlarca dolar mali destek aktardığı tahmin edilmektedir (Amstutz, 2014: 134).

Evanjelikler yüzyıllar boyunca Hıristiyanların Yahudilere uyguladıkları zulümden dolayı üzüntü duyduklarını ve suçluluk hissettiklerini açıkça itiraf etmektedirler. Avrupalı Yahudilerin 1940'larda soykırımı uğramasında kendilerini sorumlu tutmaktadırlar. Pek çok Evanjelik, Holokost'u şeytana atfederek bunu Tanrı'nın planını boşa çıkarmak isteyen şeytani bir girişim olarak görmektedir. Bunun yanı sıra Hıristiyan Siyonistler, Şeytan'ın ajanı ve düşman olarak gördükleri "Araplar ve İranlılara" karşı Yahudi halkını savunmaya ve korumaya kararlıdırlar. İsrail İçin Hıristiyan Birliği (Christians United for Israel) kurucusu rahip John Hagee'in 2007'de AIPAC Zirvesindeki politik gündem konuşmasında: "*Nükleer bir soykırım vaat eden İran, İsrail Devleti için bölgede bir tehdit oluşturuyor. İran bugün 1938'deki Almanya ve Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ise yeni Hitler'dir. İran'ın nükleer tehdidini durdurmalıyız ve Ortadoğu'daki tek demokrasi olan İsrail'in yanında cesurca durmalıyız. Tanrı'ya ve Yahudilere, Peygamber Yeşaya'nın sözlerini yerine getireceğimize söz veriyoruz.*" şeklinde ateşli ifadelerle yaptığı İsrail savunmaları mevcut Evanjelik bakış açısını yansıtan güzel bir örnektir (Schnabel, 2011: 138).

Bu durum onlar için bir dini inanç meselesi olmakla birlikte, ayrıca Amerika'nın İsrail'i 11 Eylül 2011 saldırıları sonrasında radikal dini örgütlere karşı başlattığı savaşta önemli bir müttefik olarak görmesinden kaynaklanmaktadır (Spector, 2009: 6-7). Hıristiyan Siyonistlere göre, İsrail devleti teokratik totaliterlik dünyasının ortasında bir demokrasi inşa etmektedir (Rubin, 2012: 235). İsrail'e verilen destek, İsrail'in dünyanın önemli ama değişken bir bölgesinde Amerika'nın en iyi müttefiki olduğu inancını yansıtmaktadır. Bu bağlamda, pek çok Evanjelik, İsrail'i İran'ı kontrol altına alma ve radikal İslam'la savaşma konusunda bir ortak olarak görmektedir. Müslümanlar, Amerika'nın ve Tanrı'nın düşmanları olarak Sovyetler Birliği'nin yerini alarak Evanjeliklerin dış politika önceliklerini yeniden şekillendirmektedir. Evanjelikler İsrail'i genel olarak Batı medeniyetinin Orta Doğu'daki güvenliğinin bir garantörü ve daha özel olarak İsrail ve İşgal Altındaki Topraklardaki kutsal yerlere Hristiyan erişiminin garantörü olarak görmektedirler. Kutsal Toprakları ziyaret eden Hristiyanların fiziksel güvenliği ve Hristiyan dini mekânlarının güvenliği ile ilgili bu endişeler, Evanjeliklerin İsrail Devletini desteklemesine nedenleri arasındadır (Inbari, Bumin, & Byrd, 2020: 8).

Hıristiyan Siyonizmin teolojik kökleri, Yahudi Siyonizmi kadar eskidir ve kapsam olarak benzerdir. Tanrı'nın Yahudileri kıyamet günü arifesinde Filistin'e geri getireceğine dair Yahudi inancı yerine, muhafazakâr Evanjelikler Yahudilerin

Filistin'e geri dönüşünün Mesih'in İkinci Gelişini hızlandıracağını iddia etmektedirler. İlk Hıristiyan Siyonist dini risalesi “*Dünyanın Büyük Restorasyonu ya da Yahudilerin Çağrısı (The World's Great Restoration, or Calling of the Jews)*” hukukçu Sir Henry Finch tarafından 1621'de Londra'da yayınlanmıştır. Finch risalesinde, İncil'e göre, “Türk Tiranlar” ile “Yahudi halkı” arasında büyük bir savaşın olacağını ve Yahudilerin büyük bir zafer kazanacağını iddia etmiştir. Yahudilerin İsrail'e kendi kültürel yeniden doğuşları veya siyasi kazançları için değil, Doğunun tüm uluslarının ve krallıklarının Mesih'in İnciline Çağrılması için döndüğünü belirtmiştir (Rhett, 2016: 139–140).

Hıristiyan Siyonizmin Teolojik ve Politik Motivasyonu

Uluslararası siyaset alanında ve jeopolitik literatürde son zamanlarda “dini söylemin yükselen politik bir dil haline geldiği” tartışılmaktadır. Uluslararası siyasetin giderek “İyi ve Kötü” arasındaki mücadele ekseninde Hıristiyan eskatolojisine uygun yürüdüğü görülmektedir. Son ABD başkanlarından dördünün - Jimmy Carter, Ronald Reagan, Bill Clinton ve George W. Bush- kullandıkları siyaset dilindeki dini terminoloji dikkat çekicidir (Sturm & Dittmer, 2010: 1).

Amerikan Başkanları, Yahudileri "kitap ehli" olarak görmektedir ve Yahudi milliyetçiliğini bu çerçevede değerlendirmektedirler. Franklin Roosevelt, 1948'de emekli olmaktan ve hayatını Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasını müzakere etmeye adanmış (Stockton, 1987: 240). 1967 Ortadoğu savaşını takip eden yıllarda sayıları ve özgüvenleri artan Evanjelikler, Amerikan siyasi gündemlerini etkileme girişimlerinde daha aktif ve saldırgan hale gelmişlerdir. 1976'da Evanjelik sağın desteğini alarak iktidara gelen Jimmy Carter her ne kadar "Modern İsrail devletinin kurulması, Kutsal Kitap kehanetinin gerçekleşmesidir" yorumunu yapmış ve Güneyli Baptist mirasının kendisine İsrail için bir "yakınlık" sağladığını ifade etmiş olsa da Muhafazakâr Evanjelikler için bir hayal kırıklığı olmuştur. Carter, Orta Doğu'da Arap-İsrail çatışmasını barışçıl tutumlarla çözmeye çalışmıştır. 1978'de Mısır ve İsrail'i bir barış anlaşması imzalamaya noktasına getirmiştir. Ancak, dindarlık beyanlarına rağmen, Davud krallığının yolunu açmaya yönelik “binyıl öncesi gündem” Carter’ın siyasi endişesi ve gündemi olmamıştır (Ariel, 2013: 181). Bu nedenle, Hıristiyan Siyonist kesimlerin eleştirilerine maruz kalmıştır.

Tarihsel süreç içerisinde Liberal ana akım Protestanlar sayı ve etki bakımından Amerika'da azalırken, Muhafazakâr Evanjelik Hıristiyanların etkisi

artmıştır. Cumhuriyetçi aday Ronald Reagan'ın başkanlık seçimlerinde kritik rol oynamışlardır. Siyasi ağırlığı neticesinde, Ronald Reagan'ın yükselişi ve Yeni Dini Sağ'ın doğuşu Amerika Birleşik Devletleri'ndeki siyasi ve dini manzarayı hızla değiştirmiştir. ABD-İsrail politikaları üzerinde bunun derin etkileri olmuştur. Reagan yönetimine, Amerikan politikasında uzun yıllar süren Evanjelik egemenliğinin başlangıcı olarak bakılmaktadır. Dindar seçmenler o zamandan itibaren siyasi kampanya yapımcılar tarafından daha fazla ilgi görmüş ve din olgusu, parti kimliği ve seçimlerde giderek daha belirleyici bir unsur haline gelmiştir (Carenen, 2012: 189–190).

Ocak 1981'de Carter'ın başkanlığını devralan Ronald Reagan, Ortadoğu politikasını şekillendirmede zaman zaman açıkça desteğini ifade ettiği, Evanjeliklerin “binyıl öncesi gündem” (Premillennial Dispensational) anlayışından etkilenmiştir. İsrail ve ABD arasındaki güvenlik işbirliği Reagan yıllarında istikrarlı bir şekilde artmıştır. Ortak askeri tatbikatlar 1984'te başlamış ve 1986'da İsrail, ABD Stratejik Savunma Girişimi'ne (diğer adıyla "Yıldız Savaşları") katılmaya davet edilen üç yabancı ülkeden biri olmuştur. Son olarak, 1988'de, ABD, İsrail'i Avustralya, Mısır, Japonya ve Güney Kore ile birlikte "NATO Dışı Başlıca Müttefik" olarak belirlemiştir. Bu statüden yararlanan devletler, daha geniş bir dizi ABD silahını daha düşük fiyatlarla satın alma, savaş fazlası malzemelerinde öncelikli teslimat alma ve ortak araştırma ve geliştirme projelerine ve ABD terörle mücadele girişimlerine katılma hakkına sahiptir. Ticari firmalar da ABD savunma sözleşmeleri için teklif verirken öncelikli muamele görmektedirler (Mearsheimer & Walt, 2007: 33). Clinton yönetiminin ise Ortadoğu politikası, ağırlıklı olarak İsrail'le ya da önde gelen İsrail yanlısı örgütlerle yakın bağları olan lobiler tarafından şekillendirilmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri Ortadoğu'da İsrail yanlısı politikalarının çarpıcı örneklerinden birisi de 12 Temmuz-13 Ağustos 2006 tarihleri arasındaki İsrail'in Lübnan'a yönelik saldırısı sırasında Bush yönetiminin tavrıdır. İsrail güvenlik güçlerinin kumsalda Filistinli sivillere ateş açması üzerine Hizbullah örgütü mensuplarınca, askeri birliklerin bulunduğu İsrail topraklarına havan ve füze saldırıları gerçekleştirilmiştir. Bunu savaş sebebi sayan İsrail Lübnan'a girmiş ve Hizbullah örgütü mensuplarının bulunduğu alanlara (Lübnan topraklarının tamamına yakın bir bölgesine) ağır hava saldırıları gerçekleştirmiştir. Hava saldırılarında binden fazla sivil insan hayatını kaybetmiş, yüzbinlerce insan mülteci durumuna düşmüştür. Dünyadaki hemen hemen her ülke o süreçte İsrail

bombalamalarını sert bir şekilde eleştirirken ABD aksine duruş sergilemiştir. Demokrat Parti ve Cumhuriyetçi Partilerinin önde gelen üyeleri İsrail'in saldırılarını açıkça savunmuştur.

AIPAC-Amerikan İsrail Halkla İlişkiler Komitesi (American Israel Public Affairs Committee) Washington'da zengin Yahudi ve sağcı Amerikalıların oluşturduğu bir İsrail lobisidir. AIPAC, web sitesinde (<https://www.aipac.org/>) sadece kendi faaliyetlerinden değil, aynı zamanda toplumu ve olayları etkileme kabiliyetini kanıtlamış önde gelen politikacılardan alıntılar da yapmaktadır. Bu web sitesinde, George W. Bush, Mayıs 2004'te Amerikan İsrail Halkla İlişkiler Komitesi'nin yıllık konferansında iki ülke arasındaki ortak değerlere vurgu yapan konuşması da bulunmaktadır. Konuşma şöyledir: *"İki ülke de diğer ülkelerdeki dini zulümden kaçan göçmenler tarafından temel inançlar üzerine kurulmuştur. Her ikisi de canlı demokrasiler inşa etmiş, hukukun üstünlüğü ve piyasa ekonomileri üzerine kurulmuş ülkelerdir. Bu bağlar bizi doğal müttefikler yapmış olup müttefikliğimiz asla kırılmayacaktır."* (Mearsheimer & Walt, 2007: 14,78). Bu yaşanan olaylar ve yapılan açıklamalar, İsrail lobisinin ABD iç ve dış politikalarında her zaman ne denli önemli bir etki alanına sahip olduğunu göstermektedir. İsrail lobisi derken, ABD'de bulunan tüm Yahudi örgütleri, basın yayın ve finans sektörleri başta olmak üzere tüm kurum kuruluşları, yasama, yargı ve yürütme organlarında yer alan tüm Yahudileri ve Muhafazakâr Evanjelik Hıristiyan destekçilerini kapsayan, geniş bir kesimden bahsedildiğini söylemek mümkündür (Alpay, 2020: 7).

Amerikan Başkanları'nın tarihsel süreç içerisinde İsrail politikalarından ne zaman uzaklaşmaya çalışsa, ABD'de mukim İsrail lobisinin müdahalesi ile karşılaştığı görülmüştür. Zira Ekim 2006'da yapılan ulusal bir ankette, ankete katılanların yüzde 39'u, "İsrail lobisinin Kongre ve Bush yönetimi üzerindeki çalışmalarının savaşı desteklemek için kilit bir faktör olduğuna inandıklarını ifade etmişlerdir (Mearsheimer & Walt, 2007: 8–10). Evanjeliklerin köktenci dini inançları, Cumhuriyetçi Parti'nin, ABD'nin İsrail'e yönelik dış politikasına ilişkin duruşunda itici bir güçtür. ABD dış politikasını etkileyen bu lobi Yahudilerden çok Hıristiyanlardan oluşmaktadır. Aslında İsrail'i en çok destekleyen Amerikan seçmenleri Yahudiler değil, köktenci Evanjelik Hıristiyanlardır (Miller, 2014: 9). Siyasi arenada Hıristiyan Sağ ve Koalisyonu olarak da tanımlanan Evanjelikler, Bush'u iktidara getiren 2000 yılındaki Genel Seçimler için -beş milyonu İspanyolca olmak üzere- 70 milyona yakın "seçmen rehberi" bastırmıştır. Bu durum Evanjelik

seçmenlerin Cumhuriyetçi Parti açısından önemini göstermektedir. Dini dünya görüşüne sahip Sağ seçmeni hedef alan Hristiyan Koalisyon o yıl içerisinde genel seçimler için 30 milyon seçmen rehberi dağıtmıştır. Seçimlerde Ohio ve Florida gibi çok önemli eyaletlerdeki Hristiyanlar yakından hedef alınmıştır. Özellikle 9/11 Eylül olaylarının ardından İsrail'e verilen Evanjelik destek ve dini söylemlerin etkisi Bush'un oylarının devam eden dönemde yüzde 52'ye yükselmesine neden olmuştur (Clark, 2007: 196–197). 2008'de başlayan Obama döneminden göreceli olarak geride kalan Hristiyan Siyonistler, 2017'de Trump yönetimiyle birlikte Washington D.C.'de önemli bir siyasi nüfuz elde etmişlerdir. Trump yönetiminin 2017 sonlarında Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıması, Hristiyan Siyonist hareketin yirmi birinci yüzyılda hem doruk noktasına ulaşmasını hem de dönüşümünü gözler önüne sermektedir (Hummel, 2019: 226). İsrail'in güvenliği ve müttefikliği konularının, ABD iç ve dış politikasında ne denli önemli ve merkezi rol oynadığını adayların seçim kampanyalarındaki tutumlarından ve konuşmalarından anlamak mümkündür. (Fildiş, 2018: 154).

Hristiyan Siyonizmin temel ilkelerinden bazıları şunlardır: *“Vaat Edilmiş Topraklar Yahudilere aittir ve Tanrı'nın Yahudilere verdiği vaatler geri alınamaz ve ebedidir, Hristiyanlar Yahudilere, Tanrı'nın istediği gibi ilgilenmelidir ve Yahudi vatanının yeniden kurulmasını desteklemelidirler. Yahudiler, kendi topraklarında ebedi bir amaca sahip olarak Tanrı'nın seçilmiş halkı olarak kalmalıdır”* (Amstutz, 2014: 126). Amerika'daki Muhafazakâr Evanjelik Hristiyanlık, bugün yaşanan modern zamanın, dünyanın sonunun gelmesinden önceki son aşamayı temsil ettiğini gösteren bir zaman çizelgesi tasavvur eden John Nelson Darby'nin (1800-1882) öğretilerinden oldukça etkilenmiştir. Darby'nin fikirlerinden etkilenen muhafazakâr Evanjelikler “Mesih'in gelişiyile birlikte yaşanacak bin yıllık barış ve huzur dönemi öncesi döneme atıfta buldukları “binyıl öncesi gündem” (Premillennial Dispensational) teolojik anlayışını geliştirmişlerdir. Bu teoloji etrafında insanlık tarihi zaman çizelgesinde farklı dönemlere bölünmüştür. “Masumiyet dönemi “Düşüşle”; “Bilinç dönemi Tufanla”; “Nuh yasalarını kapsayan yönetim dönemi Babilde”; “Ahid dönemi Mısır'da esaretle”; “Yasa dönemi Mesih'in kabul edilmesiyle”; içinde bulunduğumuz “lütuf dönemi kargaşa ve karışıklıkla”; “Barış dönemi Mesih'in gelişi ve bin yıllık krallığı kuracağı dönemle” sonuçlanacaktır (Topcan, 2018: 28). Darby, Vahiy Kitabı'ndaki bazı tasvirleri ve İbranice İncil'in peygamberlik geleneklerini yorumlayarak bu olayların gerçekleşmesi gerektiğini savunmuştur. Bu öğretilere göre, Mesih'in ikinci gelişinden önce Yahudilerin kadim anavatanlarında yeniden bir araya

gelmeleri, bir devlet bir tapınak inşa etmeleri ve bir Deccal figürünü takip etmeleri gerekmektedir. Tüm bu olaylar, Azizlerin Vecdini, Mesih'in İkinci Gelişini, ardından Armageddon Savaşı'nı ve kıyamet benzeri bir Son Günler Savaşı'nı tetikleyecek ve ardından bu dünya, Mesih'in önderliğinde 1000 yıl boyunca barış içinde yaşayacaktır. Bu olaylar aynı zamanda Yahudilerin çoğunluğunun Hıristiyanlığı benimsemesini de içerecektir (Inbari et al., 2020: 4).

Muhafazakâr Evanjelicler arasında yaygın olarak okunan *Scofield Reference Bible* (*Scofield Referans İncil*) (1909) ve *King James İncil*'leri, köktenci anlayışa egemen olan Darby'nin katı bakış açısını ihtiva eden mevcuttaki ve gelecekteki apokaliptik literatürünün oluşumuna kaynaklık etmiştir. Hıristiyan Siyonistler, bu kutsal metinleri yoruma tabi tutmadan ya da kendi tarihsel bağlamında değerlendirmeden literal okurlar (Clark, 2007: 90–91). Yaratılış (Tekvin)'in 12:3 babında Tanrı İbrahim'in soyunu destekleyecek olan uluslara nimetler vereceğinden bahseder. “*Seni kutsayanları kutsayacağım ve seni lanetleyeni lanetleyeceğim ve yeryüzündeki bütün halklar senin aracılığın ile kutsanacak.*” Evanjelicler için Tanrı'nın gazabı korkusu, İsrail'e verilen Hıristiyan Siyonist desteğinde önemli rol oynamaktadır. Örneğin, Ortadoğu'da arabuluculuk rolü üstlendiği dönemde İsrail-Filistin görüşmeleri devam ederken Amerika'nın İsrail'e toprak taviz vermesi için yaptığı baskı ile Amerika'daki doğal afetler arasında bağlantı kurmaktadırlar. Bu düşünce çizgisi Evanjelicleri, İsrail'in 2005 yılında geri çekilme planının ve Gazze'deki Gush Katif yerleşiminin tahliyesinin Katrina Kasırgası yıkımını ABD'ye getirdiğini iddia etmeye kadar yöneltmiştir (Inbari et al., 2020: 6). Evanjelicler İsrail'i desteklemenin, Tanrı'nın vaat ettiği gibi onlara nimetler getireceğine ve İsrail'i terk etmenin ise Amerika'nın gelecekteki refahı açısından zararlı olacağına inanmaktadırlar.

William E. Blackstone and Dwight L. Moody gibi köktenci Evanjelic vaizler İncil'deki kehanetin gerçekleşmesi için Amerikan Protestanları Yahudi halkının Filistin'e dönüşünü desteklemeye çağırmışlardır. Etkilemek için ilk çabaları, John D. Rockefeller, Charles B. Scribner, J. P. Morgan ve ABD Kongresi ve Yüksek Mahkeme üyeleri dâhil olmak üzere birçok önemli Amerikalı kesimin desteğini kazanmak olmuştur (Carenen, 2012: 7). Amerikalı Evanjelic vaiz olan Hal Lindsey'nin, on milyondan fazla satan kitabı *Merhum Büyük Gezegen Dünya* (*The Late Great Planet Earth*) kitabı, Hıristiyan eskatolojik vizyonu Evanjelic teolojide daha merkezi hale getirmiştir. Lindsay, Mesih'in geri dönüşüyle doruğa ulaşan yedi

yıllık bir dönemin olacağını ilan etmiştir. Mesih'in İkinci Gelişi'nin İsrail Devleti'nin kuruluşundan sonraki kırk yıl içinde gerçekleşeceğini savunmuştur (Lindsey, 1970: 48-54). Ortadoğu'daki çatışmanın tüm dünyayı tehdit edene kadar kötüleşmeye devam edeceğini ve uluslararası güçlerin şimdiden bir dünya savaşına hazırlanmaya başladığını iddia etmektedir. Kudüs'teki tapınağın yeniden inşasından sonra, Vahiy Kitabı'nın öngördüğü gibi bir dünya savaşı patlak verecektir. Dünyanın dört bir yanından kuvvetler İsrail Devleti'ne saldırarak: Kuzeyden Rus-İran ittifakı, güneyden Afrika ve Arap kuvvetleri, doğuda Çin ve Japonya'dan milyonlarca asker gelecek ve bunun karşısında Avrupa Birleşik Kuvvetleri olacaktır. Savaşın tarafları Kudüs kapılarına ulaşacak savaş için Armageddon'da - Megiddo Vadisi'nde buluşacaktır. Bu savaş, Zamanın Sonu'na giden son kıyamet savaşıdır. “*Merhum Büyük Gezege Dünya*” kitabı, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1970'lerden itibaren Hıristiyan sağın önemli bir siyasi güç olarak yükselişiyle birlikte daha görünür hale gelen Hıristiyan Siyonizm tarihinde bir dönüm noktasını işaret etmektedir (Inbari, 2012: 159-160). Mesih'in ikinci gelişine benzer bir tema, Tim Lahaye ve Jerry B. Jenkins'in 1990'larda New York Times'da en çok satanlar listesinde yer alan kitap serisi *Sol Arka (Left Behind)*'da da anlatılmıştır. Bu romanlarda Yahudiler ve İsrail Devleti, “Son Günler” olaylarında merkezi bir rol oynamaktadır. Bu kitaplar İsrail'e olan Evanjelik desteğin popüler tezahürünü göstermektedir (Carenen, 2012: 192).

Muhafazakâr Evanjelik eskatolojik anlayışa göre, Mesih'in ikinci gelişinden önce yeryüzünde büyük felaketler yaşanacaktır (Olson, 2005: 254). Dünyanın pek çok yerinde deprem, yaygın, sel baskınları, volkanik patlamalar, açlık, veba gibi doğal afetler, savaşlar, ayaklanmalar, devrimler ve terörün hüküm sürdüğü zamanlar olacaktır. Yahudiler vatanlarına geri dönmelerine rağmen, bu dönemde Mesih'i Mesih olarak kabul etmedikleri için “imansız” olarak kabul edilecekler. Bu nedenle onların durumu, Tanrı'nın krallığı için sadece Mesih'in gelişinden önceki gelişmelerde bir aşama olacaktır. “Büyük sıkıntı” döneminde kendisini gerçek Mesih olarak tanıttak ve Yahudiler tarafından kurtarıcıları olarak kabul edilecek bir hükümdar – sahte Mesih – ortaya çıkacaktır. Yeniden inşa edilen Tapınağı devralan “Deccal ya da sahte Mesih”, bir terör saltanatı kuracaktır. Bu dönemde Mesih'in krallığını kabul eden Yahudiler, sahte Mesih'in takipçileri tarafından zulme uğrayacak ve hatta bazıları öldürülecektir. Dünyanın her köşesinden Kutsal Topraklara yönelik bir dizi istila girişimi olacak ve yeniden yerleştirilen Yahudi halkının yaklaşık üçte ikisi yok olacaktır. Büyük sıkıntı dönemi, Mesih'in gerçek inananlarıyla birlikte krallığını

kurmak için yeryüzüne dönüşüyle sona erecektir. Deccal'i yenecek, dünya çapında bir adalet rejimi kuracak ve Kudüs'ü başkent yapacaktır (Inbari, 2012: 154).

Sonuç

İsrail-Filistin meselesi dünya kamuoyu gündemini en fazla meşgul eden konuların başında gelmektedir. ABD'nin bu meselede koşulsuz şekilde İsrail'i desteklemesinin altında yatan nedenleri anlayabilmek, Protestan Evanjelik Hıristiyanlar ile Yahudilerin ilişkilerinin tarihsel ve teolojik köklerini, ilişkilerindeki zaman içerisinde kırılma noktalarını ve dönüşümleri bilmekten geçmektedir. İsrail devletinin kuruluşunda büyük rol alan Muhafazakâr Protestan Evanjelikler, bugün halen İsrail'in dünya kamuoyundaki en sadık savunucuları pozisyonundadır. Bu çalışmada, ABD'nin Ortadoğu'da yürüttüğü dış politikasına doğrudan etki eden Muhafazakâr Protestan Evanjeliklerin İsrail ve Yahudiler ile kurdukları yakın ilişkiler anlatılmaya çalışılmıştır. Hıristiyan Siyonizmi ve Yahudi Siyonizminin müşterek gelecek hedefleri ortaya konmuştur.

Muhafazakâr Protestan Evanjeliklerin ABD'nin uluslararası ilişkilerine yoğun etkisi yenedünya düzeninde gelecekte “din” faktörünün uluslararası siyasette öneminin artacağını göstermektedir. Bu durumun bir tezahürünü yakın tarihte Türkiye-ABD ilişkilerinde yaşanan gerginlikte de görmek mümkün olmuştur. İzmir Diriliş Kilisesi rahibi Andrew Craig Brunson'un 2016 yılında teröre destek verdiği gerekçesiyle tutuklanması akabinde ABD Başkanı ve Başkan Yardımcısı tarafından serbest kalması yönünde açıklamalar yapılmış ve girişimlerde bulunulmuştur. Mahkemede serbest kalması sonrasında Türkiye'den Amerika'ya dönüşünde Brunson'un medya kuruluşları önünde Beyaz Saray'da Başkan Trump tarafından ağırlanması ve konunun en üst düzeyde sahiplenilmesi Muhafazakâr Evanjeliklerin ABD siyasetinde ne kadar etkili olduğunu gösteren çarpıcı bir örnektir.

Tarihsel süreçte, Hıristiyan Siyonist liderler ve kuruluşların, ABD'nin bölgedeki Filistin karşıtı dış politikalarının ateşli destekçileri oldukları görülmektedir. Buna karşılık, ana akım ya da liberal Protestan gruplar, ABD'nin Ortadoğu'daki bu taraflı politikalarına geçmişte karşı çıkmışlardır. Protestanlık içindeki bu dini ve siyasi ayrılık ulusal düzeyde toplumsal kutuplaşma ile birlikte uluslararası dış politika konularında Amerikalılar arasında bir dünya görüşü krizini de neden olmaktadır.

Ancak İsrail-Filistin meselesinde gelinen noktaya bakıldığında ABD dış politikalarında muhafazakâr dünya görüşlerinin baskın duruma geldiği anlaşılmaktadır.

Muhafazakâr Evanjeliklerin ABD dış politikasını şekillendiren kutsal kitap yorumları; “Filistin topraklarının kalıcı olarak İsrail'e ait olduğu” ve özellikle Ortadoğu'daki bu çatışmaların, kutsal kitapta tarif edildiği gibi “Mesih'in dönüşünün yakın olduğunun muhtemel bir işareti olduğu” inancına dayanmaktadır. Hıristiyan eskatolojisinde yer alan Mesih'in dönüşünden önceki bin yıla atıfta bulunan “binyıl öncesi gündem” (Premillennial Dispensational) teolojisinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, İsrail-Filistin meselesine yönelik ABD dış politikasının, Amerika'nın çıkarlarından ziyade bu tarz dini kehanetlere inanan muhafazakâr Hıristiyan kesimler tarafından ilahi bir plan dâhilinde şekillendirildiği değerlendirilmektedir. İsrail yanlısı bu tutum nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri küresel politikasının Protestan Muhafazakâr Evanjelik gelecek vizyonunun bir parçası haline geldiği anlaşılmaktadır.

Hıristiyan Siyonistlerin, Mesih'in dönüşünden önceki “binyıl öncesi gündem” (Premillennial Dispensational) teolojisini takip ederek, Mesih'in dönüşüne ilişkin kehaneti gerçekleştirmek gayesiyle, Yahudi halkının Filistin'e dönüşü için İsrail'e verdikleri koşulsuz ve orantısız destek bugün Ortadoğu'yu son derece yıkıcı bir bataklığa sürüklemiştir. Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler doğal olarak Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir. ABD ve İsrail devletinin “Siyonizmin” ideolojisi bağlamındaki gelecek vizyonunu takip etmeye devam etmesi durumunda, “vaat edilmiş topraklar” inancıyla İsrail'in gelecekte, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde hak talep etmesi olası gözükmemektedir. Zira, Yaratılış Kitabı'nın 15:18 babında; “O gün RAB Avram'la antlaşma yaparak ona şöyle dedi: “Mısır Irmağı'ndan büyük Fırat Irmağı'na kadar uzanan bu toprakları –Ken, Keniz, Kadmon, Hitit, Periz, Refa, Amor, Kenan, Girgaş ve Yevus topraklarını– senin soyuna vereceğim.” ifadeleri yer almaktadır.

Muhafazakâr Evanjeliklerin, Filistinlilerin yaşadığı insanlık trajedisini görmezden gelmesinin, aslında Hıristiyanlık inancındaki “Mesih'in sevgi ve kardeşlik” mesajıyla çeliştiği aşikârdır. Adalet olgusundan uzaklaşılmasının dini ve insani açıdan yanlış bir tavır olduğu düşünülmektedir. Dünya siyasi tarihinde, dinin ve politikanın birbirinin tamamlayıcısı ve takipçisi olduğu düşünüldüğünde, önümüzdeki süreçte uluslararası ilişkilerde ve akademik alanda Amerikan Protestan

Muhafazakâr Evanjeliclerin faaliyetlerinin artarak devam edeceği ve geliştirdikleri teo-politik kavramların dünya siyasetinde öne çıkacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Albayrak, H. Ş. (2019). ABD’de Hristiyan Siyonizmi: Kökeni, İnanç Esasları ve Günümüz Amerikan Siyasetine Etkisi. *Darulfunun İlahiyat*, 30(1): 141–169.
- Alpay, A. H. (2020). 2003 Irak İşgali’nin Felsefesi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11(2): 3-12.
- Amstutz, M. R. (2014). *Evangelicals and American Foreign Policy*. New York: Oxford University Press.
- Ariel, Y. (2013). *An Unusual Relationship: Evangelical Christians and Jews*. New York and London: New York University Press.
- Broadway, B. (2004, March 27). The Evangelical-Israeli Connection. *Washington Post*.
- Brown, C. G. (2016). Introduction. *The Future of Evangelicalism in America* (Candy Gunther Brown and Mark Silk.). New York: Columbia University Press.
- Carenen, C. (2012). *The Fervent Embrace: Liberal Protestants, Evangelicals, and Israel*. New York, London: New York University Press.
- Carwardine, R. J. (1997). *Evangelicals and Politics in Antebellum America*. Knoxville: The University of Tennessee Press.
- Clark, V. (2007). *Allies for Armageddon: The Relentless Rise of Christian Zionism*. New Haven & London: Yale University Press.
- Diner, H. R. (2004). *The Jews of the United States, 1654 to 2000*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Fildiş, A. T. (2018). Amerikan Siyasetinde Dinin Yeni Rolü: Evanjelic Kilisesinin Başta İsrail Filistin Sorunu Olmak Üzere Ortadoğu Politikası Üzerindeki Etkileri. *SİYASAL: Journal of Political Sciences*, 27(2): 149–161.
- Gries, P. H. (2014). *The Politics of American Foreign Policy: How Ideology Divides Liberals and Conservatives over Foreign Affairs*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Güngör, A. İ. (2011). *Evanjelicler*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Hagee, J. (2007). *Speech at AIPAC Policy Conference March 11*. Retrieved from <https://powerbase.info/images/a/a9/Hagee-PC-2007.pdf>

- Hamilton, M. S. (2016). American Evangelicalism: Character, Function, and Trajectories of Change. *The Future of Evangelicalism in America* (Candy Gunther Brown and Mark Silk.). New York: Columbia University Press.
- Heilke, T. (2003). Holocaust. *Encyclopedia of American Religion and Politics*. Ed. By Paul A. Djupe and Laura R. Olson. New York: Facts On File, Inc.
- Hummel, D. G. (2019). *Covenant Brothers: Evangelicals, Jews, and U.S.-Israeli Relations*. Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Ice, T. (2017). *The Case for Zionism: Why Christians Should Support Israel*. USA: New Leaf Press.
- Inbari, M. (2012). *Messianic Religious Zionism Confronts Israeli Territorial Compromises*. New York: Cambridge University Press.
- Inbari, M., Bumin, K. M., & Byrd, M. G. (2020). Why Do Evangelicals Support Israel? *Politics and Religion*, 1–36.
- Jones, J. S. (2010). *Being the Chosen: Exploring a Christian Fundamentalist Worldview*. UK: Ashgate Publishing Company.
- Lindsey, H. (1970). *The Late Great Planet Earth*. Grand Rapids, Michigan: Zondervan.
- Marsden, G. M. (1991). *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism*. Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Mearsheimer, J. J., & Walt, S. M. (2007). *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Miller, P. D. (2014). Evangelicals, Israel and US Foreign Policy. *Survival: Global Politics and Strategy*, 56(1), 7–26.
- Moore-Gilbert, K. (2019). Zionism. *Religion and Contemporary Politics A Global Encyclopedia*. Ed. By Demy, Timothy J and Jeffrey M. Shaw. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, LLC.
- Mullen, L. (2021). Conversions to and from Judaism: Joseph Krauskopf on American Christian Missions to the Jews. *New Perspectives in American Jewish History: A Documentary Tribute to Jonathan D. Sarna*, ed. Mark A. Raider—Gary Phillip Zola. Waltham, Massachusetts: Brandeis University Press. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1zvc7j4.13>
- Mutavhatsindi, M. A. (2009). Divine Election and the Universal Offer of the Gospel. *Testamentum Imperium*, 2, 1–24. Retrieved from <http://www.preciousheart.net/>

- NAE: National Association of Evangelicals. (2022, August 24). *What is an Evangelical?* Retrieved from <https://www.nae.org/what-is-an-evangelical/>
- Olson, R. E. (2005). *The SCM Press A-Z of Evangelical Theology*. London: SCM Press.
- Olson, R. E. (2016). The Emerging Divide in Evangelical Theology. *The Future of Evangelicalism in America* (Candy Gunther Brown and Mark Silk.). New York: Columbia University Press.
- Pew Research Center. (2014). *Religious Landscape Study, 2014*. Party affiliation, Retrieved from <https://www.pewresearch.org/religion/religious-landscape-study/party-affiliation/>
- Pikkert, P. (2011). *Hıristiyan Batı Efsanesi: Batı'da Din Bilim ve Felsefe Tartışmaları*. Çev. Zeynep Ovalıoğlu. İstanbul: GDK.
- Prell, R.-E. (2003). Assimilation and Jewish Ethnicity. *Religion and American Cultures: An Encyclopedia of Traditions, Diversity, and Popular Expressions*. Ed. By Gary Laderman and Luis León. California: ABC-CLIO.
- Public Religion Research Institute. (2020). *The American Religious Landscape in 2020*. Retrieved from <https://www.prrri.org/research/2020-census-of-american-religion/>
- Rabin, S. (2021). In The Strictest Jewish Orthodox Stile: A Contract between Isaac Wolf and Congregation Etz Hayim, Pittsburgh 1864. *New Perspectives in American Jewish History: A Documentary Tribute to Jonathan D. Sarna, ed. Mark A. Raider—Gary Phillip Zola*. Waltham, Massachusetts: Brandeis University Press. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1zvc7j4.13>
- Rhett, M. A. (2016). *The Global History of the Balfour Declaration: Declared Nation*. New York and London: Routledge.
- Rubin, N. (2012). The Relationship Between American Evangelical Christians and the State of Israel. *Israel and the United States: Six decades of US-Israeli relations, ed. Robert O. Freedman*. USA: Westview Press.
- Sarna, J. D. (2004). *American Judaism: A History*. New Haven & London: Yale University Press
- Schnabel, E. (2011). *40 Questions About The End Times*. Grand Rapids, Michigan: Kregel Publications.
- Slann, M. W. (2003). Zionism. *Encyclopedia of American Religion and Politics*. Ed. By Paul A. Djupe and Laura R. Olson. New York: Facts On File, Inc.

- Sokolow, N. (1919). *History of Zionism 1660—1918* (Vol. 1). London: Longmans, Green And Co.
- Spector, S. (2009). *Evangelicals and Israel: The Story of American Christian Zionism*. New York: Oxford University Press.
- Stockton, R. R. (1987). Christian Zionism: Prophecy and Public Opinion. *Middle East Journal*, 41(2), 234–253.
- Sturm, T., & Dittmer, J. (2010). Introduction: Mapping the End Times. *Mapping the End Times: American Evangelical Geopolitics and Apocalyptic Visions*. Ed by Jason Dittmer and Tristan Sturm. England, USA: Ashgate Publishing Company.
- Şahin, Ö. K. (2019). (Dost-) Düşmanlar: Hristiyan Siyonizmde Antisemitizm ve Anti-İslamizm. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23 (3): 1315-1330.
- Topcan, Ö. (2018). *Pentekostal Hareket ve Afrika'daki Misyon Faaliyetleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Treloar, G. R. (2013). The British Contribution to the Fundamentals. *Evangelicalism and Fundamentalism in the United Kingdom during the Twentieth Century ed. By David Bebbington and David Ceri Jones*. United Kingdom: Oxford University Press.
- Velde, D. te. (2013). *The Doctrine of God in Reformed Orthodoxy, Karl Barth, and the Utrecht School*. Leiden • Boston: Brill.